

بسم الله الرحمن الرحيم

تاریخ استشراق و سیر تحول مطالعات قرآنی در غرب

دکتر شادی نفیسی

پاییز ۱۳۹۸

درسمه دانشگاه
علوم قرآن و حدیث

نقیسی، شادی، ۱۳۴۴ -

تاریخ استشراق و سیر تحول مطالعات قرآنی در غرب / شادی نقیسی؛ [برای] وزارت علوم تحقیقات و فناوری مرکز
هماهنگی و توسعه پژوهش و آموزش عالی کشور. - قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۸.

سبزه، ۲۱۸ص: مصور. - (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ ۴۹۸: قرآن پژوهی؛ ۶۴)

ISBN: 978-600-298-274-2

بها: ۲۳۵۰۰۰ ریال

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه. ص. [۲۰۷] ۲۱۵: همچنین به صورت زیرنویس.

نمایه.

۱. خاورشناسان -- دیدگاه درباره قرآن. ۲. Middle East specialists -- Views on the Qur'an. ۳. خاورشناسی.

۴. *Oriental studies. الف. ایران. وزارت علوم، تحقیقات و فناوری. مرکز هماهنگی و توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی

کشور. ب. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. ج. عنوان.

۹۵۰/۰۹۲۲

DS۶۱/۷

۵۷۶۶۸۳۷

تاریخ استشراق و سیر تحول مطالعات قرآنی در غرب

مؤلف دکتر شادی نقیسی عضو هیئت علمی دانشگاه تهران

ناظر دکتر علی راد

ویراستار سعیدرضا علی عسکری

ناشر پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

صفحه آرایبی اعتصام

چاپ اول پاییز ۱۳۹۸

تعداد ۵۰۰ نسخه

لیتوگرافی سعیدی

چاپ قم-سبحان

قیمت ۲۳۵۰۰ تومان

این اثر با حمایت مرکز هماهنگی و توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور تدوین شده و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، نیش میدان علوم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۱۱۰

(انتشارات) ۳۲۱۱۱۳۰۰ شماره: ۳۲۸۰۳۰۹۰، ص. پ. ۳۱۵۱-۳۷۱۸۵

تهران خ انقلاب، بین وصال و قدس، کوی اُسکو، پلاک ۴، تلفن: ۰۲۵-۶۶۴۰۲۶۰۰

www.rihu.ac.ir

info@rihu.ac.ir

مرکز پخش قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران، طبقه همکف، پلاک ۲۷، تلفن: ۰۲۵-۳۷۸۴۲۶۳۵-۶

سخن مرکز

علوم قرآن و حدیث، رشته دیرپای دانشگاهی است که عزت انتساب آن به قرآن کریم و حدیث شریف موجب شده تا جامعه، انتظارات علمی، ارزشی و حتی عاطفی ویژه‌ای از آن داشته باشد. این مرکز تحصیلاتی و توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور با هدف تحول و تعالی نظام تولید علم و تربیت نیروی انسانی قرآنی متناسب با نیاز کنونی جامعه اسلامی، بازنگری و تجمیع برنامه‌های درسی دوره کارشناسی رشته علوم قرآن و حدیث را در دستور کار قرار داد

انجام این مأموریت با مشارکت صاحب نظران علوم قرآن و حدیث و زمینه‌های مرتبط، پنج سال به طول انجامید که حاصل آن، برنامه درسی مشتمل بر ۱۰۰ واحد مشترک و شش مجموعه اختیاری ۳۵ واحدی با عناوین مطالعات قرآن، مطالعات حدیث، تربیت دبیر آموزش قرآن و حدیث، تربیت مربی آموزش قرآن و حدیث، هنرهای قرآنی قرائت و کتابت و فرهنگ و رسانه است

نقشه‌راه این تحول ضروری می‌نمود که درسنامه‌های رشته نیز، طراحی و تدوین شود این کار با شناسایی و جلب مشارکت استادان بسیاری از گروه‌های آموزشی کشور و با مدیریت پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و دانشگاه قرآن و حدیث انجام شد

این اقدامات، نخستین گام در ارتقای محتوا و انسجام درونی این رشته بود که بی‌گمان از نقص و نارسایی مبرّا نیست. امید می‌رود این برنامه و درسنامه‌های آن مورد عنایت استادان و دانشجویان گرامی قرار گیرد و با نظرات مشفقانه و انتقال تجربیات اجرای آن، این مرکز را در بازنگری مجدد برنامه کارشناسی و بازطراحی مقاطع تحصیلات تکمیلی همراهی کنند.

مرکز هماهنگی و توسعه

پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور

سخن پژوهشگاه

پژوهش در علوم انسانی به منظور شناخت، برنامه‌ریزی و ضبط و هدایت پدیده‌های انسانی در راستای سعادت واقعی بشر ضرورتی انکارناپذیر است و استفاده از عقل و آموزه‌های وحیانی در کنار داده‌های تجربی و در نظر گرفتن واقعیت‌های عینی، فرهنگ و ارزش‌های اصیل جوامع شرط اساسی پویایی، واقع‌نمایی و کارایی این‌گونه پژوهش‌ها در هر جامعه است

پژوهش کارآمد در جامعه ایران اسلامی در گرو شناخت واقعیت‌های جامعه از یک‌سو و اسلام به عنوان متقن‌ترین آموزه‌های وحیانی و اساسی‌ترین مؤلفه فرهنگ ایرانی از سوی دیگر است؛ از این‌رو، آگاهی دقیق و عمیق از معارف اسلامی و بهره‌گیری از آن در پژوهش، بازنگری و بومی‌سازی مبانی و مسائل علوم انسانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است

توجه به این حقیقت راهبردی از سوی امام خمینی ره بنیانگذار جمهوری اسلامی، زمینه شکل‌گیری دفتر همکاری حوزه و دانشگاه را در سال ۱۳۶۱ فراهم کرد و با راهنمایی و عنایت ایشان و همت استادان حوزه و دانشگاه، این نهاد علمی شکل گرفت تجربه موفق این نهاد، زمینه را برای گسترش فعالیت‌های آن فراهم آورد و با تصویب شورای گسترش آموزش عالی در سال ۱۳۷۷ پژوهشکده حوزه و دانشگاه تأسیس شد و در سال ۱۳۸۲ به مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه و در سال ۱۳۸۳ به پژوهشگاه حوزه و دانشگاه ارتقا یافت

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه تاکنون در ایفای رسالت سنگین خود خدمات فراوانی به جامعه علمی ارائه نموده است که از آن جمله می‌توان به تهیه، تألیف، ترجمه و انتشار بیش از ۴۹۰ عنوان کتاب و شش نشریه علمی اشاره کرد

این اثر به عنوان کتاب درسی در زمینه مطالعات قرآنی برای دانشجویان رشته علوم قرآن و حدیث و تفسیر در مقطع کارشناسی فراهم شده است؛ البته دیگر علاقه‌مندان به این زمینه تحقیقی نیز می‌توانند از آن بهره‌مند شوند.

از استادان و صاحب‌نظران ارجمند تقاضا می‌شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این پژوهشگاه را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی یاری دهند.

در پایان پژوهشگاه لازم می‌داند از تلاش‌های مؤلف محترم اثر، دکتر شادی نفیسی و نیز از ناظر محترم اثر، دکتر علی راد سپاسگزاری کند.

همچنین از نقش حمایتی مرکز هماهنگی و توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور و تلاش‌های اعضای محترم کارویژه مدیریت تدوین درسنامه‌های قرآنی و همه عزیزانی که در آماده‌سازی و انتشار این اثر نقش داشته‌اند؛ سپاسگزاری می‌شود.

فهرست مطالب

۱	مقدمه
درس اول کلیات ۱	
۵	مستشرق استشرق
۷	تعریف اصطلاحی استشرق
۸	مشکلات تعریف استشرق
۸	مشکل اول گستره جغرافیایی شرق
۹	مشکل دوم گستره موضوع
۱۰	مشکل سوم گستره ملیت
۱۱	مشکل چهارم نگاه تبعیض آمیز
۱۲	نتیجه مشکل
۱۲	کاربرد منفی استشرق
۱۳	چکیده
۱۴	پرسش های درسی
۱۴	موضوعاتی برای تحقیق
درس دوم کلیات ۲	
۱۵	موضوع قرآن در مطالعات شرق شناسی
۱۵	۱. مباحث نسخه شناسی قرآن
۱۶	۲. مباحث ادبی قرآن
۱۶	۳. مباحث علوم قرآنی
۱۶	۴. آموزه های قرآنی و تفسیر آن
۱۷	۵. مباحث روایی

۱۷	نگاشته‌های پیرامون قرآن .....
۱۷	ضرورت آگاهی از نگاشته‌های مستشرقان .....
۱۷	الف) پژوهشی .....
۱۸	۱. آگاهی از تحقیقات انجام شده به‌طور کلی .....
۱۸	۲. بهره‌گیری از دانش‌های مختلف روز و روش‌های نوین علمی .....
۱۹	۳. آگاهی از نگاه و طبقه‌بندی متفاوت .....
۲۰	ب) پاسخگویی به شبهات و تقویت استدلال‌ها .....
۲۱	آسیب‌شناسی رویارویی با مستشرقان .....
۲۱	الف) مقهوریت .....
۲۲	ب) ارزش داوری و مواجهه احساسی .....
۲۲	چکیده .....
۲۲	پرسش‌های درسی .....
۲۳	موضوعاتی برای تحقیق .....

درس سوم: تاریخچه استشراق (۱)

۲۵	تقسیم‌بندی مراحل گوناگون استشراق .....
۲۷	آغاز استشراق .....
۲۸	مرحله نخست (قرن یازدهم تا چهاردهم میلادی): حرکت ترجمه—رویکرد تمدنی .....
۲۸	الف) رویکرد تمدنی .....
۳۱	ب) رویکرد خصمانه .....
۳۲	مهم‌ترین آثار .....
۳۳	مجموعه تولدو .....
۳۳	مرحله دوم: از قرن چهاردهم تا هفدهم میلادی .....
۳۴	الف) رویکرد تمدنی .....
۳۴	ب) رویکرد خصمانه .....
۳۶	اقدامات مهم .....
۳۶	۱. گسترش آموزش زبان عربی در دانشگاه‌ها .....
۳۶	۲. نگاشته‌های مختلف درباره اسلام .....
۳۷	ج) رویکرد فرهنگی—هنری .....
۳۸	چکیده .....
۳۹	پرسش‌های درسی .....
۳۹	موضوعاتی برای تحقیق .....

درس چهارم: تاریخچه استشراق (۲)

۴۱	مرحله سوم: قرن هفدهم تا نیمه قرن بیستم میلادی .....
----	---

۴۲	الف) رویکرد فرهنگی – هنری به شرق
۴۲	ب) رویکرد خصمانه
۴۳	ج) رویکرد واقع‌گرایانه
۴۶	د) رویکرد جانبدارانه نسبت به اسلام
۴۷	مرحله چهارم (نیمه دوم قرن بیستم تاکنون): رویکرد علمی
۴۸	چکیده
۴۹	پرسش‌های درسی
۴۹	موضوعاتی برای تحقیق

درس پنجم: انگیزه‌های شرق‌شناسان

۵۱	انگیزه مستشرقان
۵۲	انگیزه‌های دینی
۵۳	الف) انگیزه‌های تیشیری
۵۴	ب) انگیزه‌های غیرتیشیری
۵۶	انگیزه سیاسی
۶۰	انگیزه علمی
۶۱	روش درست مواجهه، با لحاظ انگیزه‌ها
۶۴	چکیده
۶۴	پرسش‌های درسی
۶۴	موضوعاتی برای تحقیق

درس ششم: فهرست‌نگاری، احیاء تراث

۶۵	تهیه فهرست – فهرست‌نگاری
۷۰	تهیه فهرست‌های موضوعی و الفبائی
۷۲	احیاء تراث
۷۶	چکیده
۷۶	پرسش‌های درسی
۷۷	موضوعاتی برای تحقیق

درس هفتم: دائرةالمعارف‌نگاری

۷۹	تهیه دائرةالمعارف‌ها
۸۴	امتیازات دائرةالمعارف قرآن
۸۶	کاستی‌های دائرةالمعارف قرآن
۸۹	چکیده
۸۹	پرسش‌های درسی
۹۰	موضوعاتی برای تحقیق

درس هشتم: ترجمه‌های قرآن (۱)

۹۱	پیشینه ترجمه متون مقدس در غرب
۹۲	ترجمه قرآن در جهان اسلام
۹۶	ترجمه‌های قرآن به زبان‌های اروپایی
۹۷	به لحاظ ترجمه از متن اصلی
۹۹	ترجمه ماراچی
۹۹	چکیده
۱۰۰	پرسش‌های درسی

درس نهم: ترجمه قرآن (۲)

۱۰۱	به لحاظ میزان وفاداری ترجمه به متن
۱۰۲	۱. چالش ضرب‌آهنگ کلمات و عبارات‌های قرآنی
۱۰۴	۲. چالش اصطلاحات خاص دینی
۱۰۵	۳. چالش چندمعنایی
۱۰۷	۴. چالش استعاره‌ها و تمثیل‌ها
۱۰۹	ترجمه جرج سیل
۱۱۰	ترجمه آربری
۱۱۱	چکیده
۱۱۲	پرسش‌های درسی
۱۱۲	موضوعاتی برای تحقیق

درس دهم: ترجمه قرآن (۳)

۱۱۳	به لحاظ نظم آیات و سوره‌ها
۱۱۴	ترجمه رادول
۱۱۵	ترجمه بل
۱۱۶	به لحاظ تعلقات دینی مترجمان
۱۱۷	دسته‌بندی ترجمه‌های غیرمسلمانان
۱۱۷	۱. رویکرد جدلی
۱۱۸	۲. رویکرد آکادمیک
۱۱۸	ترجمه پارت
۱۱۹	۳. رویکرد همدلانه
۱۱۹	دسته‌بندی ترجمه‌های مسلمانان
۱۲۰	گروه اول، مسلمانان متأثر از فرقه احمدیه
۱۲۱	ترجمه پیکتال
۱۲۱	ترجمه محمد اسد

۱۲۲	گروه دوم سلفی‌های عربستان سعودی
۱۲۳	ترجمه یوسف علی
۱۲۴	تلاشی فرافرقه‌ای
۱۲۴	ترجمه نصر
۱۲۵	ترجمه ایروینگ
۱۲۵	به لحاظ پیوست‌هایی در ترجمه
۱۲۷	ترجمه بلاشر
۱۳۰	دسترسی به ترجمه‌های مختلف
۱۳۱	چکیده
۱۳۲	پرسش‌های درسی
۱۳۲	موضوعاتی برای تحقیق

درس یازدهم: نسخه‌شناسی قرآن (۱)

۱۳۳	پیشینه بحث در جهان اسلام
۱۳۶	نسخه‌های قرآنی
۱۳۹	تاریخ‌گذاری
۱۴۰	۱. خط و رسم الخط
۱۴۶	۲. تزیینات هنری
۱۴۸	۳. مصحف‌شناسی
۱۴۹	۴. روش‌های آزمایشگاهی
۱۵۱	چکیده
۱۵۲	پرسش‌های درسی

درس دوازدهم: نسخه‌شناسی قرآن (۲)

۱۵۳	معرفی اجمالی تاریخچه نسخه‌های قرآنی
۱۵۶	معرفی چند نسخه مهم قرآنی
۱۵۶	مصحف پاریس – سن پترزبورگ
۱۶۱	مصحف کتابخانه بریتانیا (or.2165)
۱۶۴	مصحف تاشکند (سمرقند)
۱۶۶	مصحف‌های صنعا
۱۶۸	چکیده
۱۶۸	پرسش‌های درسی
۱۶۹	موضوعاتی برای تحقیق

درس سیزدهم: جمع قرآن (۱)

۱۷۱	دیدگاه خاورشناسان.....
۱۷۲	دیدگاه نولدکه—شوالی.....
۱۷۵	نقد بر نولدکه—شوالی.....
۱۷۶	دیدگاه مینگانا.....
۱۷۷	نقد بر مینگانا.....
۱۷۸	چکیده.....
۱۷۹	پرسش‌های درسی.....
۱۷۹	موضوعاتی برای تحقیق.....

درس چهاردهم: جمع قرآن (۲)

۱۸۱	دیدگاه ونزبرو.....
۱۸۲	۱. اعتبار نداشتن گزارش‌های متأخر مسلمانان از صدر اسلام.....
۱۸۳	۲. روند طولانی تثبیت قرآن به‌عنوان متن مقدس.....
۱۸۴	۳. مشابهت روند شکل‌گیری قرآن با روند شکل‌گیری کتاب مقدس یهودیان و مسیحیان.....
۱۸۴	۴. ضرورت شناسایی واقعیت از منابع غیرمسلمانان در همان عصر.....
۱۸۵	۵. استناد نشدن به قرآن و محوریت آن در منابع متقدم فقهی و کلامی.....
۱۸۵	۶. تاریخ‌گذاری قرآن بر مبنای نقد ادبی.....
۱۸۷	نقد بر ونزبرو.....
۱۹۱	چکیده.....
۱۹۲	پرسش‌های درسی.....

درس پانزدهم: جمع قرآن (۳)

۱۹۳	دیدگاه برتن.....
۱۹۵	— مصحف‌های صحابه و اختلاف قرائت‌ها.....
۱۹۶	نسخ.....
۱۹۸	نقد دیدگاه برتن.....
۱۹۹	دیدگاه موتسکی.....
۲۰۰	تاریخ‌گذاری این روایات براساس منبع.....
۲۰۱	تاریخ‌گذاری به روش اسناد—متن.....
۲۰۲	روایات جمع قرآن از سوی خلیفه اول.....
۲۰۴	نقد دیدگاه موتسکی.....
۲۰۴	چکیده.....
۲۰۵	پرسش‌های درسی.....
۲۰۵	موضوعاتی برای تحقیق.....

منابع و مأخذ

- ۲۰۷ ..... منابع فارسی و عربی
- ۲۱۲ ..... منابع انگلیسی
- ۲۱۷ ..... نمایه اصطلاحات

مقدمه

درس تاریخ استشراق و سیر تحول مطالعات قرآنی در غرب یکی از درس‌های اختصاصی مجموعه اختیاری مطالعات قرآنی است این درس، در کنار درس جریان‌شناسی مطالعات قرآنی معاصر و درس مراکز پژوهش قرآن و حدیث در ایران و جهان، به گونه‌ای هدف‌گذاری شده است که دانشجویان کارشناسی رشته علوم قرآن و حدیث با عرصه‌های جدید قرآن‌پژوهی آشنا شوند

درس تاریخ استشراق و سیر تحول مطالعات قرآنی در غرب به مباحث کلی و تاریخی خاورشناسی می‌پردازد؛ درس جریان‌شناسی مطالعات قرآنی معاصر به موضوعات خاص قرآنی مطرح در عرصه خاورشناسی و مطالعات مسلمانان اختصاص دارد و درس مراکز پژوهش قرآن و حدیث در ایران و جهان در تکمیل اطلاعات دو درس پیشین، به معرفی مراکز و مؤسسات قرآن‌پژوهی و حدیث‌پژوهی در داخل ایران و در سطح جهانی اهتمام دارد

با توجه به این تقسیم‌بندی، هدف این درس آشنایی با جریان‌های مختلف استشراق در طول تاریخ و آشنایی کلی با انواع مطالعات آنها در حوزه علوم قرآن است با توجه به این هدف، دو درس نخست به مباحث مقدماتی در این موضوع اختصاص یافته‌اند و در ضمن آنها به تعریف پرچالش استشراق، عرصه‌های مختلف قرآن‌پژوهی خاورشناسان، ضرورت آگاهی از پژوهش‌هلو فعالیت‌های ایشان، و آسیب‌شناسی مطالعات در این عرصه پرداخته شده است درس‌های سوم و چهارم دربارهٔ جریان‌های مختلف خاورشناسی و روند آنها در طول نزدیک به ده قرن است هدف از این دو درس توجه به وجود جریان‌های مختلف و تأثیرپذیری این

۱ ر ک هدف درس در سرفصل برنامه درسی تجمیع و بازنگری شده دوره کارشناسی رشته علوم قرآن و حدیث

جریان‌ها از اوضاع اجتماعی-فرهنگی جوامعی است که به آنها تعلق دارند درس پنجم به بحث از انگیزه‌های خاورشناسی اختصاص دارد که در مواجهه با مطالعات این افراد معمولاً بسیار پررنگ دیده می‌شود. درس‌های ششم و هفتم، به بخشی از فعالیت‌های خاورشناسان در عرصه فهرست‌نگاری، احیاء تراث و دائرة المعارف‌نگاری اختصاص یافته‌اند که تأثیری ماندگار بر روند پژوهش‌های این حوزه بر جای می‌گذارند و در ضمن این مباحث به قوت‌ها و آسیب‌های این نوع نگارش‌ها به‌ویژه در دائرة المعارف‌نگاری پرداخته شده است که نقش مرجع را در مطالعات قرآنی ایفا می‌کند. درس‌های بعدی به سه موضوع مهم در حوزه مطالعات قرآنی اختصاص یافته‌اند که عبارت‌اند از ترجمه، نسخه‌شناسی و جمع قرآن. درس‌های هشتم تا دهم به مبحث ترجمه قرآن اختصاص یافته و به تاریخچه ترجمه و انواع تقسیم‌بندی‌ها در مطالعه آن توجه شده است و در ضمن درس مهم‌ترین ترجمه‌های قرآن معرفی شده‌اند. دو جلسه یازدهم و دوازدهم، به یکی از موضوعات جذاب در حوزه مطالعات خاورشناسان که کمتر در رشته‌های قرآنی دانشگاهی و حوزوی بدان پرداخته می‌شود، اختصاص یافته‌اند. بحث از نسخه‌شناسی قرآن و روش‌های تاریخ‌گذاری آن، همراه با معرفی برخی از مهم‌ترین نسخه‌های قرآنی متعلق به سده‌های نخستین اسلامی، از موضوعات بحث شده در این دو درس هستند. سه درس پایانی نیز به موضوع جمع قرآن اختصاص یافته‌اند و پنج نمونه از مشهورترین دیدگاه‌ها در این باره، یعنی دیدگاه نولدکه، مینگانا، ونزبرو، برتن و موتسکی معرفی شده‌اند.

در همه مباحث کوشش شده تا مهم‌ترین شخصیت‌های خاورشناس در ضمن مباحث مختلف و به تناسب درس معرفی شوند و درس مستقلی به معرفی این افراد اختصاص نیافته است. همچنان که در همه مباحث کلی، نظر به قرآن‌پژوهی معطوف بوده است و عموم نمونه‌های یاد شده به این حوزه مطالعاتی تعلق داشته‌اند. در آغاز هر مبحث مقدمه‌ای همراه با پرسش‌های مورد بحث درس تنظیم شده و در انتهای هر درس، پرسش‌های درس، برای نمونه، نه به‌طور کامل، مطرح شده‌اند. موضوعاتی برای تحقیق ایده‌هایی هستند که می‌توانند زمینه تحقیق فراتر دانشجویان را در موضوعات درسی فراهم سازند. این تحقیقات می‌توانند به اختصار و در چند نوبت در طول درس یا به صورت تفصیلی کتاب با انتخاب تنها یک مورد در پایان ترم انجام شوند. موضوعات مطرح شده در این موارد نیز تنها پیشنهادهایی هستند که می‌توانند از سوی استاد تعمیم داده شوند.

مقدمه

همه تلاش مؤلف آن بوده است که مباحث را روشن و کاربردی و در عین حال به زبانی ساده و با انصاف علمی بیان کند بدون شک تجربه همکاران محترم در تدریس این کتاب، در اصلاح آن نقش بسیار مهمی خواهد داشت که با بهره‌مندی در ویراست‌های بعدی از آنها بهره‌برداری خواهد شد

من الله التوفيق و عليه التكلان

شادی نفیسی

خرداد ۱۳۹۸

درس اول

کلیات ۱

شرق‌شناسی، عنوانی است که بر پژوهشگران غربی که به مطالعاتی درباره شرق می‌پردازند، اطلاق می‌شود. این تعریف را در ابتدا اروپائیان برای اطلاق به مطالعات مربوط به سرزمین‌های آسیای شرق مدیترانه، از جمله دولت عثمانی به کار بردند؛ اما در طول تاریخ، هم‌گستره، هم‌موضوعات و هم پژوهشگران این عرصه تغییر کردند و تعریف آن با چالش‌هایی مواجه شد. در

این بخش به مباحث ذیل پرداخته می‌شود

- شکل‌گیری تعریف شرق‌شناسی؛
- چالش‌های تعریف شرق‌شناسی و جایگزین آن؛
- موضوعات مورد بحث شرق‌شناسان؛
- ضرورت آشنایی با مطالعات شرق‌شناسی

مستشرق استشرق

واژه مستشرق در اصل ترجمه واژه اروپایی Orientalist است که نخستین بار در انگلیس، حدود سال ۱۷۷۹م، به معنای متخصص زبان و ادبیات شرقی و در فرانسه، حدود سال ۱۷۹۹م، به کار رفته است. در قرن نوزدهم، لبنانی‌ها معادل آن واژه استشرق را در عربی که همان است، به کار گرفتند

1. Waardenberg, *The Encyclopedia of Islam*, vii, 735

برای آشنایی با کاربرد این واژه در معانی دیگر، پیش از این تاریخ و نیز آشنایی با کاربرد تاریخی orientalism، ر ک Oxford English Dictionary

معنای اسمی واژه orient، امروزه بیشتر برای اطلاق بر یک منطقه جغرافیایی معین، یعنی خاورزمین، به‌ویژه خاور دور، یعنی چین و ژاپن، به کار می‌رود و همواره با حروف بزرگ نوشته می‌شود. این واژه به صورت صفتی به معنای هر آن چیزی است که متعلق به شرق و مرتبط با آن است

واژه orientalism، امروزه در زبان انگلیسی کاربرد کمتری دارد و به جای آن بیشتر از واژه orientalist استفاده می‌شود. واژه اخیر از قرن هجدهم میلادی در معنای متخصص مطالعات شرقی به کار رفته است، اما اسم آن از قرن نوزدهم ۱۸۱۱م در معنای شرق‌شناسی کاربرد دارد. البته امروزه چنین کاربردی ندارد

واژه استشراق از زبان عربی به فارسی وارد شده است. این واژه از جمله واژگان جدیدی است که در عربی پدیدار شده و تعریف لغوی آن در فرهنگ‌های لغت نیامده است. استشراق،

۱. این واژه در معنای فعلی هم به کار رفته است که به معنای آشنا کردن، قرار دادن و جهت دادن است؛ ر ک ذیل واژه

The American Heritage (2019); The Oxford Living Dictionaries (2019).

۲. برای معانی دیگر آن، طلوع خورشید و جهت جغرافیایی، که امروزه متروک شده‌اند، ر ک ذیل واژه در The American Heritage (2019); Merriam-Webster (2019). معنای دوم آن امروزه به قدری مهجور است که در پاره‌ای فرهنگ‌های جدید به هیچ روی بدان اشاره‌ای نشده است؛ متضاد این کلمه occident است که متقابل معنای orient به کار می‌رود؛ ر ک ذیل واژه در The Oxford Living Dictionaries (2019).

۳. البته این واژه بر افراد شرقی هم اطلاق می‌شود که البته تعبیری اهانت‌آمیز تلقی شده است؛ ر ک ذیل واژه The American Heritage (2019); The Oxford Living Dictionaries (2019); Merriam-Webster (2019).

در برخی فرهنگ‌های جدید به این واژه اشاره‌ای نشده است. از جمله در فرهنگ آکسفورد، ویراست سال ۲۰۰۰م؛ در فرهنگ‌های دیگر به معنای مطالعه مدرسی فرهنگ و تمدن شرق و نیز ویژگی‌های فرهنگی شرق آمده است؛

Merriam-Webster (2019); The American Heritage (2019).

برای آگاهی از معنای ist و ism، ر ک

Sinclair, 88-93; Merriam-Webster.com (2019); The American Heritage (2019); The Oxford Living Dictionaries (2019).

Oxford English Dictionary, online در ذیل واژه

Oxford English Dictionary, online در ذیل واژه

مصدر باب استفعال است که واژه‌شناسان در مقام تعریف آن، به معانی گوناگون باب استفعال توجه کرده‌اند؛ به گونه‌ای که برخی از ایشان به معنای طلب در این باب توجه کرده و معنای آن را در پی تحقیق کردن درباره آنچه در شرق است، دانسته‌اند. برخی دیگر نیز معنای مطاوعه را در نظر گرفته و مراد از آن را شرقی شدن و در شمار آنها درآمدن بیان کرده‌اند. این کلمه دقیقاً با همین ساخت عربی، در فارسی هم به کار می‌رود اما معادل کاملاً فارسی آن، خاورشناسی است.

تعریف اصطلاحی استشرق

تعریف‌های گوناگونی از خاورشناسی شده است. علی‌الصغیر آن را به اجمال چنین تعریف کرده است

مطالعه میراث شرق، به‌ویژه هر آنچه با تاریخ، زبان، فنون، علوم، آداب و رسوم مرتبط باشد، از سوی غربی‌ها

ارکان اصلی این تعریف را می‌توان چهار رکن دانست: دو گروه شرق و غرب هستند که در

۱ فوزی، الاستشراق و التاريخ الاسلاميه...، ص ۳۰

۲ بنی‌عامر، المستشرقون و القرآن الکریم، ص ۱۱-۱۲

۳ علی‌الصغیر، المستشرقون و الدراسات القرآنيه، ص ۱۱؛ اندیشمندان در مقام تعریف استشرق راه‌های گوناگونی پیموده‌اند. برخی به تعریفی مشابه این اکتفا کرده‌اند. سالم الحاج، الظاهرة الاستشراقیه و...، ج ۱، ص ۱۹؛ رضوان، آراء المستشرقین حول القرآن الکریم و تفسیره، ج ۱، ص ۲۳؛ شایب، نبوة محمد ﷺ فی الفکر...، ص ۲۷، البته او با نقل تعریف‌های دیگر، بر آنها خرده گرفته است؛ برخی به‌طور کلی تعریف دیگری برای آن مطرح کرده‌اند. بنی‌عامر پس از آنکه سه تعریف از غربی‌ها و شش تعریف از مسلمانان برای آن به دست می‌دهد بنی‌عامر، همان، ص ۷-۱۵ در نهایت، تعریف بلندی انتخاب می‌کند که متضمن انگیزه و اهداف مستشرقان نیز هست؛ همان، ص ۱۶. برخی نیز چند معنا برای آن مطرح کرده‌اند که تعریف ارائه شده یکی از آنهاست. عمر فوزی دو تعریف عام و خاص مطرح کرده است که تعریف گزینه بر معنای عام آن تطبیق می‌کند و معنای خاص آن به مطالعه درباره خاورمیانه محدود است. فوزی، الاستشراق و التاريخ الاسلاميه...، ص ۳۰. ادوارد سعید سه تعریف به دست می‌دهد که این، یکی از آنهاست. سعید، شرق‌شناسی، ص ۳۸-۳۹؛ صادقی با افزودن توضیحاتی همان تعریف‌های ادوارد سعید را می‌آورد و این تعریف را مبتنی بر تبیین علمی از شرق می‌نامد. همان، ص ۲۲-۲۷. مغلی بحث مفصلی درباره تعریف سه واژه شرق، مستشرق و استشرق دارد که در ضمن آن به ارزش‌گذاری هم پرداخته است. مغلی، مناہج البحث...، ص ۳۱-۴۱؛ تعریف عام او از استشرق بر تعریف منتخب منطبق است. همان، ص ۴۰.

این فرایند یکی از آنها مطالعه می‌شود و دیگری مطالعه‌کننده است نوع فعالیت، هرگونه فعالیت علمی-تحقیقی را دربر می‌گیرد؛ چنان‌که موضوع آن بسیار متنوع است و زبان، تاریخ، فنون و علوم و موارد بسیار دیگری را ذیل عنوان کلی آداب و رسوم دربر دارد و در واقع با همه موضوعاتی که به شرق مرتبط‌اند، سروکار دارد و در این میان، تنها به دو موضوع مهم سیاست و اقتصاد اشاره نشده است و در واقع این دو موضوع از محدوده این‌گونه مطالعات خارج شده‌اند، هرچند عنوان کلی شرق‌شناسی، این حوزه‌ها را هم دربر می‌گیرد

هرچند تعریف شرق‌شناسی در آغاز بسیار ساده و روشن به نظر می‌رسد، اما با دقت در آن، با مشکلات گوناگونی روبه‌رو می‌شویم که بودن این مشکلات باعث تجدید نظرهایی در تعریف آن شده است این مشکلات نتیجه تحول تدریجی این حرکت است که موجب شده میان عنوان و مصداق‌های آن فاصله افتد و لازم شود تا عنوان‌های دقیق‌تری برای بیان موضوعات مورد بحث انتخاب شوند

مشکلات تعریف استشراق

بر تعریف یاد شده به‌ویژه با گسترش دامنه مباحث و افزایش مشارکت محققان از سراسر دنیا، نقدهایی مطرح شده‌اند در ادامه به مهم‌ترین آنها اشاره می‌شود

مشکل اول گستره جغرافیایی شرق

شرق‌شناسی در اصطلاح، به محدوده و گستره شرق مربوط است شرق در برابر غرب، یکی از جهات جغرافیایی است که بر مکان معینی اطلاق نمی‌شود، بلکه امری نسبی است؛ یعنی، یک مکان ممکن است در مقایسه با مکانی شرق و در مقایسه با مکانی دیگر غرب تلقی شود؛ همان‌گونه که تهران در مقایسه با کرج، در شرق قرار دارد و در مقایسه با دماوند، در سمت غرب است معیارهای سنجش و نام‌گذاری شرق و غرب، به‌طور مطلق، در طول تاریخ متفاوت بوده‌اند این تعبیر که در اصل اروپائیان آن را به کار گرفته‌اند، در گذشته‌های دور با محور قرار دادن یونان و روم، بر کشورهای شرق مدیترانه اطلاق می‌شده؛ اما تا اواخر قرن نوزدهم، واژه orient، عموماً بر خاور نزدیک و امپراتوری عثمانی دلالت داشت و به تبع آن، سرزمین‌های

دیگر اسلامی را هم به لحاظ مشابهت فرهنگی با عثمانی، فراتر از این مکان، دربر می‌گرفته است که از آن جمله می‌توان به شمال آفریقا، مصر، الجزایر، مراکش، مغرب، هند و اندونزی اشاره کرد. در واقع، در این مرحله، این اصطلاح به آن بخش از مناطق اسلامی دلالت داشت که در مذهب و در برخی موارد در زبان، مشترک بودند. با گسترش مناسبات کشورهای اروپایی با کشورهای آسیایی، به تدریج دیگر مناطق شرقی هم بدان ضمیمه شدند و در نتیجه واژه شرق، در عمل منطقه وسیعی از شرق چین تا غرب آفریقا و مغرب اسلامی را دربر گرفت که بی‌شک اطلاق عنوان کلی شرق بر این محدوده وسیع جغرافیایی نارسا و اشتباه است. این عنوان از آنجا که در آغاز برای مناطق اسلامی به کار می‌رفته، مسلمانان غیرعرب، نظیر ایرانیان، ترکان و هندیان، را هم دربر می‌گرفته است. از سوی دیگر، به تدریج، با توجه به عنوان عام شرق، غیرعرب‌ها و غیرمسلمانان ژاپنی، چینی و روسی را هم دربر گرفته است. از این‌رو، دیگر مردمانی که در این گستره وسیع مطالعه می‌شوند، نه از نظر مکانی، نه مذهبی و نه زبان، وجه اشتراکی با هم ندارند، هرچند می‌توان اسلام را همچنان مهم‌ترین موضوع مشترک در میان مردمان این منطقه تلقی کرد.

مشکل دوم گستره موضوع

مسئله دیگر، موضوع مورد مطالعه در شرق‌شناسی است که به تدریج، گسترش و عمق بیشتری یافته است که در برخی موارد با هم متباین‌اند و پرداختن به هر حوزه خود رشته علمی جداگانه‌ای را سامان می‌دهد؛ برای مثال، متخصصان هنر ژاپنی، اسلام‌شناسان، پژوهشگران آثار باستانی مصر و اندیشمندان ادبیات و زبان فارسی و...، جملگی، با وجود دوری حوزه‌های تخصصی‌شان، تحت عنوان کلی شرق‌شناسی قرار می‌گیرند و به این نام خوانده شده و آثارشان منتشر می‌شوند. همچنان که همواره دو موضوع کلان و مهم اقتصاد و سیاست، از حوزه مطالعات شرق‌شناسی خارج بوده‌اند، در حالی که این دو جنبه شرق نیز باید ذیل این عنوان قرار می‌گرفتند.

۱ علی الصغیر، المستشرقون و الدراسات القرآنیة، ص ۱۲

۲ همان‌جا

۳ برای نمونه، رک الویری، مطالعات اسلامی در غرب، ص ۱۸؛ در کنگره‌های شرق‌شناسی، یا مجلاتی که با این عنوان انتشار می‌یابند و نیز شایب نبوة محمد ﷺ فی الفکر...، ص ۲۷، به محدود کردن اشتقاق به اسلام از سوی برخی نویسندگان مسلمان خرده می‌گیرد

مشکل سوم گستره ملیت

به لحاظ ملیت، شرق‌شناسی مطالعه شرق از سوی غربی‌هاست در گذشته خط فاصل شرق و غرب، سلب و رزونش بود کسانی که با این مطالعات می‌پرداختند، غربی در مقابل شرقی هم از نظر جغرافیایی و هم از نظر فرهنگی و مذهبی از افراد مطالعه‌شونده شرقی در مقابل غربی متمایز بودند؛ اما این مرزبندی‌ها به تدریج بعد از جنگ جهان‌شمول دوم و حضور هرچه بیشتر مسلمانان و افرادی از شرق در دانشگاه‌ها و مراکز آکادمیک غربی تغییر کرد؛ به طوری که امروزه این مرزبندی به طور کامل در هم ریخته و برخی از غربیانی که به این مطالعات می‌پردازند، مسلمان هستند

برای مثال، مارمادوک ویلیام پیکتال ۱۸۵۷-۱۹۳۶م محقق انگلیسی است که به دلیل ترجمه‌اش از قرآن ۱۹۳۰م شناخته شده است او از مسیحیت به اسلام گروید و در سال ۱۹۱۷م، پس از یک سخنرانی درباره اسلام و پیشرفت در مجمع ادبی مسلمانان در غرب لندن، تغییر آیین خود را اعلام کرد و نامش را به محمد مارمادوک تغییر داد برخی از غیرمسلمانانی هم که به این مطالعات روی می‌آورند، غربی نیستند، بلکه از مسیحیان یا دیگر اقلیت‌های کشورهای مسلمان‌اند، همچنان‌که برخی مسلمانان در خود غرب یا در کشورهای اسلامی به این مطالعات می‌پردازند و امروزه شمار این مسلمانان در کشورها و دانشگاه‌های غربی، به گونه‌ای چشمگیر افزایش یافته‌اند به گونه‌ای که در کنگره شرق‌شناسی که در سال ۱۹۷۳م، برگزار شد، شمار شرکت‌کنندگان از کشورهای شرقی بیشتر از شرق‌شناسان غربی بود

نمونه دیگر، فیلیپ حتّی خوری ۱۸۸۶-۱۹۷۸م محقق لبنانی الاصل مسیحی مارونی است که در سال ۱۹۱۵م، برای اخذ مدرک دکتری به آمریکا رفت و در آنجا اقامت گزید او از سال ۱۹۲۶م تا زمان بازنشستگی در سال ۱۹۵۴م، صاحب کرسی در دانشگاه پرینستون بود حتّی آثار متعددی درباره اعراب و اسلام نگاشته که از جمله آنها تاریخ عرب، زبان عربی، ادبیات عربی، فلسفه عرب اسلام، خاستگاه‌های دولت اسلامی ترجمه بخشی از کتاب فتوح البلدان و تلخیص و تحقیق کتاب الفرق بین الفرق، از ابن طاهر بغدادی است حتّی در

1. Pickthall, Wikipedia.

۲ الویری، مطالعات اسلامی در غرب، ص ۱۹؛ و نیز فهرست نمایه اسلامی‌کوس برای شمار زیاد نویسندگان غیرعربی همان، ص ۹۲

برای دیدن آثار او رک فیلیپ خوری حتّی، ویکی نور

سال ۱۹۴۴م، در برابر کمیته‌ای آمریکایی شهادت داد که هیچ توجیه تاریخی برای یک سرزمین یهودی در فلسطین وجود ندارد و گواهی او در روزنامه هرالد تریبیون نیز چاپ شد و از سوی آلبرت انیشتین و همکارش کاهلر، بر آن ردیه‌ای نوشتند او نخستین شاهد عرب - آمریکایی در کمیته تحقیق انگلیسی - آمریکایی در موضوع فلسطین بود که در ضمن شهادت خود، ابراز کرد که صهیونیسم بر اعراب تحمیل شده و آنها از آن منزجرند و هیچ‌گاه تسلیم آن نمی‌شوند

نمونه دیگر، نابیا آبوت نبیه عبود ۱۸۹۷-۱۹۸۱م است که در ماردین ترکیه در یک خانواده مسیحی تاجر به دنیا آمد خانواده او برای تجارت نخست به موصل، سپس بغداد و سرانجام به بمبئی سفر کردند؛ جایی که او تحصیلات کارشناسی خود را در آنجا گذراند در سال ۱۹۲۳م، آبوت به همراه خانواده‌اش به آمریکا رفت و تحصیلات خود را در آنجا ادامه داد او از سال ۱۹۴۹م، تا هنگام بازنشستگی در سال ۱۹۶۳م، با سمت استادی مطالعات اسلامی در مؤسسه مطالعات شرق‌شناسی دانشگاه شیکاگو تدریس کرد او نخستین استاد زن در این مؤسسه بود و به خاطر مطالعاتی که بر روی پاپیروس نگاشته‌ها و دست‌نگاشته‌های کهن عربی انجام داد، از شهرت جهانی بهره‌مند شد او همچنین در مطالعه زنان مسلمان سده‌های نخستین اسلامی پیشگام است آبوت از خاورشناسانی است که همسو با دیدگاه مسلمانان، به کتابت زود هنگام حدیث معتقد است

مشکل چهارم نگاه تبعیض‌آمیز

برخی نیز بر این تقسیم‌بندی و تعریف از نظر نوع رابطه دو طرف اشکال وارد کرده‌اند؛ بدین معنا که تفکیک دو گروه شرق و غرب، به دو گروه مطالعه‌شونده و مطالعه‌کننده، بیانگر تسلط نگرش نژادپرستانه غربیان در مقابله با شرق است که هویت انسان اروپایی را در مقایسه با همه افراد و فرهنگ‌های غیراروپایی در سطح متعالی تری قرار می‌دهد ادوارد سعید با کتاب شرق‌شناسی، نقش بسیار مهمی در برجسته‌سازی این معنای نهفته در ورای این دسته از مطالعات و موارد مشابه آن را دارد

1. Hitti, Wikipedia.

2. Nabia Abott, Wikipedia.

۳ سعید، شرق‌شناسی، ص ۲۳؛ و نیز الویری، مطالعات اسلامی در غرب، ص ۱۷
در بحث‌انگیزه‌ها با تفصیل بیشتری به دیدگاه او پرداخته خواهد شد برای آگاهی از محتوای کتاب ر ک اطهری، شرق‌شناسی سعید چه می‌گوید؟ این کتاب دو بار با نام شرق‌شناسی به فارسی ترجمه شده است

نتیجه مشکل

با توجه به اشکال‌های یاد شده بالا درباره تعبیر Orientalism و معادل آن استشراق و شرق‌شناسی یا خاورشناسی و خاورشناس، که موجب می‌شد عنوان شرق‌شناسی معنای مبهم و بسیار گسترده‌ای داشته باشد؛ در کنگره ۱۹۷۳م، کنگره بیست و نهم، به کار بردن تعبیرهای دقیق و معین ناظر به موضوع خاص مورد مطالعه، مانند مطالعات اسلامی، ایران‌شناسی، شیعه‌شناسی و، جایگزین عنوان کلی و پرابهام شرق‌شناسی شد با این همه، همچنان برخی مؤسسات و مجلات، به‌ویژه آنهایی که سابقه آنها به پیش از تاریخ یاد شده باز می‌گردد، همچنان از همان تعبیر پرابهام و مشتقات آن استفاده می‌کنند سرانجام آنکه گاه از تعبیر مطالعات شرقی به مثابه مقسم همه موارد پیشین به جای شرق‌شناسی استفاده می‌کنند که اگرچه چیزی از ابهام کلی‌گویی نمی‌کاهد، اما بار منفی و اهانت‌آمیز آن را کاهش می‌دهد.

کاربرد منفی استشراق

باید توجه داشت که استشراق خاورشناسی، به معنای دیگری هم که همراه با ارزش داوری است، به کار می‌رود مطالعات خاورشناسی از دو جهت برای مسلمانان به‌طور کلی نامطلوب تلقی می‌شود

۱ هرچند خاورشناسی، همان‌گونه که در آینده بیان خواهد شد، جریانی واحد با نگرشی یگانه نیست، اما شاخصه برجسته آن از نظر نگرش نگاه بیرونی به دین، بدون پذیرفتن مبانی عقیدتی مسلمانان، از قبیل پیامبری حضرت محمد ﷺ و حیانی بودن قرآن، به‌مثابه اصول موضوعه تحقیق است؛

۲ همان‌گونه که ادوارد سعید بیان می‌کند، بر مطالعات خاورشناسی، به‌طور کلی نگاهی تحقیرآمیز به شرق وجود دارد که در جای جای نگاه‌ها خاورشناسان بازتاب یافته است مسلمانان در مواجهه با این نگاه تحقیرآمیز به‌طور طبیعی موضع گرفته‌اند

سعید، شرق‌شناسی، ترجمه لطفعلی خنجی، تهران امیرکبیر، ۱۳۸۶ و نیز ترجمه عبدالرحیم گواهی، تهران دفتر

نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۷ گفتنی است در کتاب پیش رو از ترجمه عبدالرحیم گواهی استفاده شده است

۱ الویری، مطالعات اسلامی در غرب، ص ۱۷ البته درخور توجه است که نقد سعید به خاورشناسی با تغییر عنوان آن، برطرف نمی‌شود او به نگاه استعمارگرایانه و قدرت‌طلبانه‌ای که در تار و پود این رشته تنیده شده و آن را ابزاری برای قدرت‌های سیاسی غربی قرار داده است، نظر دارد

این موارد موجب شده‌اند تا به کار بردن این وصف، در فارسی و عربی، در توصیف نویسنده‌ای مسلمان، بر قضاوت منفی درباره‌ او و غرب‌زدگی اش دلالت داشته باشد؛ همچنان‌که از چارچوب‌شکنی او و گذشتش از خط قرمزها و دیدگاه‌های رایج یا پذیرفته شده نیز حکایت می‌کند

مراد ما در این کتاب از شرق‌شناس، مردمان ساکن مناطق غیراسلامی‌اند که به‌طور خاص به مطالعه اسلام - نه موضوع دیگری مرتبط با شرق - می‌پردازند حتی اگر مسلمان باشند، یا در کشورهای اسلامی به دنیا آمده باشند، یا در اصل، هویتشان به آن کشورها بازگردد؛ اما در سنت آموزشی غربی تربیت شده باشند و تحصیلات عالی خود را در آنجا گذرانده باشند؛ یا به‌رغم آنکه در کشورهای اسلامی تحصیل کرده‌اند، تألیفات خود را در آن سنت آموزشی نشر داده‌اند

البته براساس اصطلاح‌سازی پیشنهادی جایگزین، لازم بود تعبیر اسلام‌شناس را به کار ببریم، که در این صورت تفاوتی میان شرق و غرب و مسلمان و غیرمسلمان وجود نداشت این در حالی است که در این درس، پژوهش‌های مسلمانان مورد نظر نبوده است و به همین دلیل، به کار بردن تعبیری که بر منطقه هم دلالت داشته باشد، ضرورت داشت و از این‌رو، تعبیرهای خاورشناسی، یا اسلام‌شناسی غربیان، عنوان‌های مناسب‌تری هستند

چکیده

- ✓ اصطلاح Orientalist، نخستین بار در قرن هجدهم در انگلیسی و فرانسه و در قرن نوزدهم معادل آن در عربی به کار رفت؛
- ✓ شرق‌شناسی، مطالعه موضوعات مختلف تاریخ، زبان، علوم، فنون و آداب و رسوم مرتبط با شرق از سوی غربی‌ها گفته می‌شود؛
- ✓ این تعریف به لحاظ گستره جغرافیایی شرق، گستره موضوع، گستره ملیت و نگاه تبیین‌آمیز در پس آن، با نقدهایی مواجه شده و پیشنهاد شد عبارت ترکیبی مطالعات موضوع خاص مورد مطالعه، برای مثال، حدیث یا اسلام به جای آن به کار رود؛
- ✓ استشرق در معنای فرهنگی آن دارای بار منفی است

پرسش‌های درسی

- ۱ استشراق از نظر لغوی چه مفهومی دارد؟
- ۲ تعریف اصطلاحی خاورشناسی چیست؟
- ۳ ارکان اصلی تعریف اصطلاحی خاورشناس را از نظر علی الصغیر توضیح دهید
- ۴ اشکال‌های وارد شده بر تعریف اصطلاحی علی الصغیر از خاورشناس را توضیح دهید
- ۵ تغییرات حاصل در گستره مصداقی خاورشناسی را بیان کنید

موضوعاتی برای تحقیق

- با مراجعه به کتاب‌های مختلف مسلمانان درباره مستشرقان، تعریف آنها را با تعریف ~~مراجعی مانند دائرة المعارف بزرگ اسلامی انگلیسی~~ از مستشرق مقایسه کنید
- با مراجعه به دائرة المعارف‌های خاورشناسان و آثاری که در خصوص ایشان نگاشته شده، ~~چند خاورشناس را که مسلمان شده‌اند، شناسایی کرده، فعالیت‌های پژوهشی آنها را بیان کنید~~
- با مراجعه به دائرة المعارف‌های خاورشناسان و آثاری که در خصوص ایشان نگاشته شده، ~~چند خاورشناس شرقی را که در غرب فعالیت علمی داشته‌اند، شناسایی کنید و با معرفی فعالیت‌های پژوهشی آنها، مواضع ایشان را در موضوعات مهم قرآنی گزارش دهید~~

درس دوم

کلیات ۲

موضوع قرآن در مطالعات شرق شناسی

شرق شناسان به همه مباحث مرتبط با اسلام وارد شده‌اند. مهم‌ترین این مباحث درباره قرآن، حدیث، عقاید، احکام، سیره، تاریخ اسلام و جوامع اسلامی هستند. قرآن یکی از مهم‌ترین موضوعات مطالعه شده از سوی ایشان است. مطالعات قرآنی گستره بسیار وسیعی دارند که می‌توان به عنوان‌های کلی آن اشاره کرد، در عین حال، باید توجه داشت که هر مبحثی از مباحث قرآنی را می‌توان از یک یا چند جهت از جهات ذیل به بررسی نشست

۱ مباحث نسخه‌شناختی قرآن

یکی از موضوعات مورد توجه خاورشناسان در بررسی قرآن، شناسایی نسخه‌های قرآنی و تاریخ‌گذاری این نسخه‌هاست. روش‌های تاریخ‌گذاری نسخه‌ها، از موضوعات چالشی و بسیار مهمی هستند که درباره آنها اختلاف نظر وجود دارد. تاریخ‌گذاری نسخه‌ها به‌ویژه درباره نسخه‌های متعلق به سده‌های نخستین اسلام، از مهم‌ترین موضوعات این بحث است که دسته‌بندی خاورشناسان را موجب می‌شود شماری که به شکاکان نامبردار هستند، به کلی منکر تدوین قرآن قبل از قرن سوم‌اند. افزون بر این، شناسایی مصحف‌های صحابه و مصحف‌های امصار شهرها، با بررسی نظم این مصحف‌ها و تقسیم آیات، قرائت آنها و روش‌های نگارش آنها، از موضوعات دیگری است که در این بحث بدانها توجه می‌شود.

۱ محدودسازی این موضوعات در عمل امکان‌پذیر نیست. برخی محققان به یک یا چند مورد آن اشاره کرده‌اند؛ برای نمونه، سالم الحاج، در بحث کلی از اشتراق به چهار زمینه قرآن، حدیث، سیره و فقه اشاره می‌کند. سالم الحاج، الظاهرة الاشتراكية و اثرها فی الدراسات الاسلاميه

۲ مباحث ادبی قرآن

طیف وسیعی از مطالعات شرق‌شناسان را مطالعات ادبی تشکیل می‌دهد. در این مباحث خاورشناسان از منظر زبان‌شناسی تاریخی به فقه اللغه کلمات قرآنی توجه کرده‌اند؛ چنان‌که با بهره‌گیری از دانش‌های زبان‌شناختی، به تحلیل زیبایی‌شناختی، داستان‌پردازی، بافت و سیاق و تناسب پرداخته‌اند. همچنین از ترجمه قرآن هم سخن گفته‌اند، اما به اعجاز آن کمتر پرداخته‌اند. جز آنکه بیشتر به رد آن توجه داشته‌اند یا تئوریزه شدن دیدگاه‌های مربوط به آن را بررسی کرده‌اند.

۳ مباحث علوم قرآنی

برخی مباحث علوم قرآنی از موضوعات بسیار مهمی هستند که توجه خاورشناسان را به خود جلب کرده‌اند. تلاش برای تاریخ‌گذاری آیات قرآن و تعیین مکی یا مدنی بودن سوره‌ها در شمار نخستین پژوهش‌های خاورشناسان است. تاریخ‌گذاری تدوین قرآن و در کنار آن بحث از قرائت‌های قرآنی یکی از موضوعات بسیار متفاوت و درخور توجه فعالیت‌های شرق‌شناسی است. توجه به مسئله نسخ و کارکرد آن در عرصه‌های مختلف، از دیگر موضوعات علوم قرآنی است که بدان توجه شده است. البته این را باید در نظر گرفت که مباحث اصولی در علوم قرآن، کمتر مورد توجه خاورشناسان در بحث‌های قرآنی بوده‌اند.

۴ آموزه‌های قرآنی و تفسیر آن

تفسیر آیات قرآن را هم باید در ضمن مباحث ادبی تلقی کرد، اما چون شاخه بسیار مفصلی است، شایسته است جداگانه مطرح شود. مستشرقان به روش‌های مختلف تفسیری و تحلیل این روش‌ها و مشخص کردن شاخصه‌های آن توجه داشته‌اند. همان‌گونه که آموزه‌های آن را به‌طور مستقل بررسی کرده‌اند. بحث از آیات احکام، به‌ویژه برخی موضوعات پرچالش مانند مسئله زن و جهاد، بحث از داستان‌های قرآن به ویژه در مقایسه با کتب عهدینی و بحث از آیات اعتقادی، از موضوعات مختلفی هستند که در تفسیر قرآن بدان پرداخته‌اند. خاورشناسان در این بررسی‌ها کمتر در جستجوی برنامه زندگی و استخراج شیوه تعامل فردی و اجتماعی یا نهادهای اجتماعی از آموزه‌های وحی بوده‌اند و بیشتر به تحلیل تاریخی یا عهدینی آن توجه داشته‌اند.